
KISS LÁSZLÓ

REFORMKORI PRÓBÁLKOZÁSOK A „NEMZETI KARAKTER” MEGHATÁROZÁSÁRA I.

A címben jelzett témában az utóbbi évszázadban – talán Bartucz Lajos 1936-os előadását és ez alapján írott cikkét kivéve¹ – ismereteink szerint nem született jelentősebb írás, még kevésbé átfogó elemzés. Már csak emiatt is érdemes a „nemzeti karakter” meghatározására irányuló reformkori próbálkozásokat alaposabban szemügyre venni, azoknak egy több részből álló tanulmányt szentelni. Előrebocsátjuk, hogy a „reformkor” kifejezést mindvégig tágabb (nyelvi – kulturális – irodalmi/tudományos) értelmében fogjuk fel. Vagyis a kifejezést az 1770-es évek tájától az 1840-es évek végéig terjedő időszak megjelölésére használjuk, amely a magyar (és nem magyar) nemzetépítés, a modern nemzet és nemzeti tudat kialakulásának/kialakításának, és ezekkel együtt a nemzeti karakter meghatározására irányuló próbálkozásoknak is az első, nyitó periódusa volt. Világosan megkülönböztetjük tehát az 1830–1848 közötti „politikai reformkor”-tól, amely nemcsak időbeli terjedelmében, hanem jórészt a céljaiban, törekvéseiben is különbözött a „kulturális reformkor”-tól. Tanulmányunk mostani, első részében elsősorban a nemzeti karakterrel foglalkozó reformkori kutatások történelmi alapjait, kiváltó okait, előzményeit vizsgáljuk gazdag korabeli írásokra támaszkodva, de szót ejtünk a kifejezés használata körüli bizonytalanságokról, valamint a téma néhány etnikai/származási/faji vonatkozásáról is.

A nemzeti önismeret hiánya (?)

Magda Pál 1819-es statisztikájának előszavában olvasható az alábbi gondolat: „tsak a’ magát, erejét, ’s Hazáját esmérő ember jobbíthatja meg állapotját, öregbítheti fényét, ditsőségét, bődogságát, hatalmát”. Csak a hazáját és annak karakterét jól ismerő ember szeretheti a hazáját okosan, buzgón és szolgálatára készen, de nem a tudatlan hazafira jellemző nacionalizmussal, hanem „megvilágosodott” patriotizmussal.² De vajon volt-e kellő nemzeti önismeret? Hogyan vélekedtek erről a kortársak?

Az 1830-as évek első felében több, a hazája és nemzete előmenetelét szíven viselő férfiú is úgy ítélte meg, hogy a formálódó magyar nemzetnek még nincs elegendő önismerete, nincs erős és állandó karaktere. Következésképpen, a modern magyar nemzetfogalomhoz hasonlóan, ez utóbbi is kidolgozásra vár. A fiatal Eötvös József néhány évvel később, 1836. június közepén egy Kölcsey Ferencnek címzett

¹ Bartucz 1936: 5–20.

² Magda 1819: III–IV.

baráti levelében a fentiekhez hasonlóan vélekedett. „Nincs egy nemzet talán Európában, melynek oly kevés ösmeretjei lennének, mint a magyarnak” (azokról a dolgokról), „melyek a népet a szomszéd nemzetekről mulatják (feltehetően: mutatják), melyek az idegen s tulajdon becseket (értsd: értékeket) felfedezik...”. „A magyar nem ösmeri hazáját [a kiemelés tőlem – K. L.], önereje nagy titokként áll előtte, nem ösmeri a külföldöt, s bámulja vagy utálja, mert becsülni csak az tud, ki ösmér”.³ A báró is azt hiányolta tehát, hogy a magyarok nem ismerik és nem becsülik sem a hazájukat, sem saját értékeiket és szokásaikat, sem a külföldi nemzeteket.

Ugyanekkor Edvi Illés Pált is a probléma egy – témánk szempontjából – még fontosabb oldala, a magyar nemzetiség ismeretének (s tegyük hozzá: ezáltal a nemzeti karakter mint a nemzetiség alappillére ismeretének) a hiánya foglalkoztatta. Véleménye szerint a nemzetiséggel foglalkozó hazai irodalom még korántsem merítette ki a magyar nemzetiség „ideáját”. Ezért tehát egy olyan nagy „képtáblát” kívánt készíteni, amilyenre addig még nem volt példa.⁴ Rónai Jácint is azt írta 1847 januárjában, hogy bár – az éghajlati és földrajzi különbségek miatt – „e’ honnak lakói testalkatra és jellemre nézve különfélék”, hazánkat e tekintetben „nem igen ismerjük még”. Mert mi „mindenre ráérünk, csak hazánk megismerésére vagy megismertetésére nem”.⁵

Ugyanebben az évben Komory Dávid is a hiányérzetének adott hangot, de ezt nem érdektelenséggel, nemtörődömséggel, szubjektív okokkal magyarázta, hanem a történelmi évkönyvek (vagy egyéb „szóló emlékek”), illetve a piramisokhoz hasonló „hangosan szóló emlékek” (vagy egyéb „néma emlékek”) hiányával. Ezért van, hogy: „Nemzetünknek valamint eredete, ugy egyéb viszonyai, nemzeti szokásai, erkölce, szóval: ősi jelleme is ismeretlen előttünk.”⁶ Erre az önismerehiányra egyfajta önmagyarázó, kultúrfilozófiai válasz is érkezett a Nemzeti Társalkodó jóvoltából 1832-ben. A cikkíró (minden bizonnyal J. G. Herder és a német bölcselők nyomán) a következőket írta: „... a’ Magyar-nemzet egy serdülő ifjú, kiben a’ szép nemes érzésekhez esméret és tapasztalás hibázik, ’s e’ kettő nélkül erős és állandó karakter sem egyesekben sem népekben nem lehet. De adjunk hálát az egeknek – folytatta –, hogy mind ez, még előttünk, nem már hátunk megett van. Örvendjünk azon, hogy... az elaggott népek politikai halálával ekkora örökség azokra száll, kik azt használni legalkalmasabbak”.⁷

³ Eötvös 1836: 30. levél (Kölcsey Ferencnek)

⁴ Edvi 1929: 208–216. Az eredetileg a Magyar Hazai Vándor 5. évfolyamában, 1835-ben megjelent azonos című írást a bevezető nélkül újraközölte és kommentálta Madarassy László. Újabbán a „Miben áll a’ Magyar-Nemzetiség?” című egész 1835-ös tanulmányt (a debreceni néprajz szakos hallgatók számára) újraközölte Ujváry 2000: 35–60.

⁵ Rónay 1837: 13. Rónay Jácint (1814–1889) bencés tanár, nagyprépost, tudós nemzetkarakterológiai cikksorozatának ez volt az első darabja. A cikksorozat több gondolata is szinte szó szerint visszaköszönt a szerző – ugyanebben az évben, ugyancsak Győrben megjelent – „Jellemisme” című vasokos lélektani (szociálpszichológiai) tanulmányában, amelynek alapján akadémiai levelező taggá választották. A tanulmány egészét lásd: Rónay 2001: 51–224.

⁶ Komory 1847: 233.

⁷ Nemzeti Társalkodó, 1832. jan. 28. 55.

Egymástól függetlenül tehát e tudós férfiak lényegében ugyanarra a következtetésre jutottak. A magyarok önismerete, önmagukról és másokról, valamint a nemzetiségéről és a nemzet karakteréről alkotott képe – legyünk megengedőek – meglehetősen hiányos. Ha Eötvös József és Edvi Illés Pál megállapítását feltétlenül igaznak fogadnánk el, s ha a szigorú időrendi logikát követnénk, jelen dolgozatunkat akár két részre is bonthatnánk: az 1830-as évek közepe előtti és utáni időszakra. Ám az első részről azonnal le is kellene mondanunk, hiszen – Eötvös és Edvi Illés szerint – nincs vagy igen kevés és hiányos a nemzeti önismerttel, a nemzetiséggel, így a nemzeti karakterrel is foglalkozó tudásanyag. Ezt ma már nem így látjuk. A kulturális reformkor forrásai korántsem ilyen szűkösek. Arról tanúskodnak, hogy a nemzeti karakter meghatározására irányuló próbálkozások (is) – különböző mértékben, mélységben, színvonalon és intenzitással ugyan – már az 1770-es évektől megkezdődtek, és a következő évtizedekben is lendületesen folytak.

Történelmi alapok, kiváltó okok, előzmények

Tudjuk már, hogy a „nemzeti karakter” kifejezés megjelenése és a meghatározására irányuló próbálkozások Magyarországon (is) egyidősek voltak a modern nemzetek és nemzeti tudatok megteremtésére irányuló kelet-közép-európai nemzetépítő törekvésekkel.⁸ Követték a nemzetteremtés és a nemzeti öntudatosítás korántsem egyenes ívű folyamatát, változásait. Nem csak a nemzetet kellett megújított formában megteremteni, nem csak a nemzeti összetartozás érzését kellett kialakítani. A nemzeti nyelvhez, öltözethez, tánchoz stb. hasonlóan, fel kellett kutatni, össze kellett gyűjteni, illetve meg kellett alkotni a nemzet – lehetőleg minél pozitívabb, elképzelt vagy valósnak vélt vonásokkal leírható, de mindenképpen egyedi – karakterét, a magyar nemzeti önképet is.

A nemzeti karakter megalkotására/meghatározására irányuló próbálkozások tehát a Magyar Királyságban (is) ugyanúgy az 1770-es évek táján kezdődtek, mint a magyar nyelv és (ekkor még: feudális, nemesi) nemzet védelméért, megújításáért, a nyelv terjesztéséért vívott fél évszázados küzdelem. Ezt a sokirányú folyamatot – hogy csak néhány fontos tényezőt említsünk – II. József németesítő nyelvrendelete ugyanúgy ösztönözte, mint A. L. von Schläzer, még inkább J. G. Herder kultúr- és természetfilozófiája, nyelvemzeti koncepciója, valamint a romantika és a francia forradalom megtermékenyítő hatása.

Kazinczy Ferenc báró Prónay Lászlóhoz intézett 1790-es (már II. József halála után írott) Hamlet-ajánlásának sorai magukért beszélnek: „ki ne fakadozzon örömsikoltozásra, midőn elroncsolt, eltaposott *nemzetünk ismét felemeli a porból a fejét és visszavévn nyelvét, ruháját és szokásait, az lesz, amik dicső eleink voltak; az lesz, amiről ezelőtt fél esztendővel a gyenge hit álmodni sem bátorkodott* [a kiemelések

⁸ Angliában például már 1795-ben külön írást szenteltek az angol és a francia nép karakterének. Junius Junior 1795: 1–8.

tőlem – K. L.]; egy szabad nemzet, egy tulajdon törvényeivel, nyelvvel, ruhával bíró nemzet, egy oly nemzet, melynek minden tagja fegyvert viselni született és kész óltalmazója hazájának és királyának”.⁹ Kazinczy és kortársai tehát, Herder „nyelvében él a nemzet” felfogásához hasonlóan, de még Herder „Ideen”-jének a megjelenése előtt, egymást feltételező kapcsolatot láttak a nemzet és a nyelv, valamint a nyelv és a nemzet, illetve annak karaktere, lelke között. A fiatal Batsányi János szintén 1790-ben erről a kapcsolatról így írt (Forgách Miklósnak): „A’ nemzeti nyelvnek el-hagyatásával el-hagyattatnak a’ nemzeti erkölcsök, szokások, – a’ Nemzetnek egész tulajdona, meg-külömböztető béllyege”.¹⁰

Nagyon fontos már itt hangsúlyozni, hogy a nemzetek megkülönböztetésére irányuló szándék a nemzeti karakter meghatározásának talán a legfontosabb mozgatója volt, amely külső forrásokból is ösztönzéseket kapott. Az 1790-es évek elején jelent meg Herder – előbb említett – fő műve, az „Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról” („Ideen...”), amely – főként Bécs közvetítésével – néhány nemzetébresztő számára a Magyar Királyságban is viszonylag gyorsan elérhetővé vált.¹¹ Az „Ideen” nemcsak a szlávokra, hanem a magyarokra is elementáris erővel hatott. S nem is csak a magyar nyelv (s ez által: a nemzet) eltűnéséről szóló borús jóslata, vészjósló megállapítása miatt.¹² A német bölcselő haladáselmélete, történetfilozófiája és humanitáskonceptiója is maradandó nyomokat hagyott. A nemzet és a nép, a nép és a nemzet, a nemzet/nép és a nyelv, illetve a nyelv és a nemzet/nép azonosításából indult ki. Szerinte a nemzetek/népek a világejlődés egy-egy láncszemét alkotják. A tökéletesedő humanitás felé haladó emberiségnek az a rendeltetése, hogy kifejlessze a nemzetekben/népekben/nyelvekben rejlő, csak rájuk jellemző egyedi sajátosságokat, képességeket. Ugyanis minden nemzet a „népszellem”-től (Volkgeist) áthatott, saját lelkialkattal, karakterrel, szokásokkal, viselkedésformákkal stb. rendelkező természetes, organikus

⁹ Idézi Debreczeni 2001: 537. Az évszázados nemzeti/nyelvi szendergés/álmom és a – II. József németesítő rendelete hatására bekövetkező – (fel)ébredés motívuma a következő évtizedekben is vissza-visszaköszönt. Például Gáti Istvánnál is, aki a nemzeti karakterre vonatkoztatva így fogalmazott: II. József „Nemzetünkben is a’ Német nyelvet hozta bé... Ez az ujjítás Nemzetünket meg rázta, tűzbe hozta, és 700 esztendei szenderedéséből, féltvén nemzeti characterét, fel ébresztette...”. Gáti 1821: 13.

¹⁰ Idézi Debreczeni 2001: 532.

¹¹ Batsányi János 1792 óta olvasott Herdert. Kazinczy Ferenc, aki Herder első magyarországi fordítója volt, 1793-ban készült el az első Herder-fordításával. Hermán 2004a: 5–16.

¹² A „herderi jóslat”-nak több (többnyire vitatott) fordítása, több eltérő értelmezése van. Ezek egyike Illyés Gyuláé volt. „A magyarok vagy madzsarok az egyetlen népe ennek a törzsnek (mármint a finn-ugornak), mely a hódítók közé bejutott... Most aztán szlávok, németek, wallachok és más népek közt az ország lakosságának kisebbik részét alkotják, és évszázadok múltán már nyelvükkel is alig találkozunk.” Idézi Hermán 2004b: 23. Itt jegyezzük meg, hogy már Szekfű Gyula sem zárta ki a szlávok patrónusának tekintett Schlözer – Herdertől korábbi – esetleges hatását. Ezt látszik alátámasztani báró Prónay László Kazinczy Ferencnek írott levele 1788-ban (vagyis évekkel Herder „Ideen”-jének a megjelenése előtt), amelyben a nemzeti nyelv végső pusztulásának eljövételében kételkedett: „Én legalább fanatikus becsülője vagyok hazai nyelvünknek, s mind azoknak, akik azt a végső feledékenységtől óltalmazzák.” Idézi Szekfű (szerk.) 1926: 21. Schlözer hatására lásd a 3. lábjegyzetet: Szekfű (szerk.) 1926: 20.

közösség, amelyet a természeti környezet, az éghajlat, a földrajzi viszonyok és egyéb tényezők alakítanak. Egyetlen nemzet/nép/nyelv sajátossága, különössége sem tűnhet el, mert mindegyik hozzájárul az emberiség közös kultúrájához. Ezek megszűnésével tehát az emberiség kultúrája lenne szegényebb.¹³

De forduljunk magához Herderhez. „Azt hiszem – írta –, minden nép a *saját nyelvével* teremt közönséget.” Ugyanis: „Aki egy közösség nyelvén nevelkedett, ... az *ennek a nyelvnek a népéhez* [Herder kiemelési – K. L.] tartozik.”¹⁴ A természet ugyanis „*különválasztotta* a népeket, nyelvük, erkölcsaik, szokásaik által...; csaknem mindent elkövetett, hogy hosszú időn át *fennmaradjon* [Herder kiemelési – K. L.] az elkülönültségük...”¹⁵ Majd így folytatta: „A nyelvek, erkölcsök, hajlamok és életmódok különbözősége arra volt hivatva, hogy eltorlaszolja a népek gátlástalan összekapcsolódásának útját...; mert a világ Gazdasszonya fontosnak tartotta, hogy az Egész biztonsága érdekében minden nép és nemzetség megkapja *saját* veretét, *saját* jellemét.” [Herder kiemelési – K. L.] Ezeket a sajátosságokat tehát meg kell őrizni, mert eltűnésükkel az emberiség (az Egész) lenne szegényebb. Meg kell védeni ezeket, hiszen: „Egyetlen szenvedély sem működik erősebben az élőlényekben, mint az, amelyik az önvédelmen [Herder kiemelési – K. L.] alapul.”¹⁶

Osvald Zsigmond Veszprém megyei al-, majd főügyész, főbíró Herderhez hasonlóan (Schlözer vagy talán már Herder hatására) a nyelv és a nemzet egységéből indult ki. 1792-ben haldoklónak látta „Nemzeti tulajdonságinkat (Characterunkat)”. Majd így folytatta: „Egyébb aránt is már az idegen Nemzetek előtt annyira leszállott betsületünk, hogy nyelvünknek 's viseletünknek megtagadása miatt tsaknem Nemzeti nevezetünket is el veszítettünk, az allítván majd mindenek, hogy hazánkban a' mi kevés Magyar Nép vagyon, az is már nagy részint más Nemzetté változott.”¹⁷ A herderi gondolatok magyarországi recepciója természetesen nem volt ennyire gyors és egyenes ívű. Közvetlen hatások és könyvélmények, de főleg személyes kapcsolatok és levelezésbeli közvetítések formálták. Ez utóbbiról tanúskodott például Guzmics Izidor rácsodálkozása Herderre, amit Kazinczy Ferencnek köszönhetett. Kazinczyhoz írott 1822-es levelében ugyanis ezt olvashatjuk: „*Herdert Kazinczy nélkül Guzmics* alig fogta ismerni... Azóta folyvást iparkodom *Herderrel* gondolkodni és *Kazinczyval* beszélni”.¹⁸ [Guzmics kiemelési – K. L.] A későbbiekben a nemzeti nyelv, kultúra és sajátosságok védelmét az ugyancsak nemzethaláltól tartó Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály¹⁹ és kortársaik szintén létfontosságúnak tartották.

¹³ Lásd Kiss 2005: 47–48., Győri Szabó 2006: 30.

¹⁴ Herder 1978: 493–494.

¹⁵ Herder 1978: 550.

¹⁶ Herder 1978: 550.

¹⁷ [Osvald] 1792: 22.

¹⁸ Gulyás Elek (szerk.) 1860: 12.

¹⁹ Kölcsey Ferenc a „Zrínyi dala” (1830) utolsó versszakában a már-már bekövetkezett (nemesi) nemzet halálát vizionálta. „Vándor, állj meg! korcs volt anyja vére,/ Más faj állt

A „herderi jóslat” azonban nem csak félelmet, csüggedést, múltba révedést szült. A jelen és a jövő érdekében tenni akarásra is ösztönzött, alkotó energiákat szabadított fel. Kölcsey Ferenc szavaival élve: „Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!”²⁰ Hitték és vallották, hogy a magyar nyelvnek, nemzetnek és ezek által a nemzet karakterének sem szabad eltűnnie, beolvadnia vagy elkorcsosulnia, „mássá” válnia. Az előbbi kettőt tehát meg kell újíítani, meg kell erősíteni, a nemzet sajátos, egyedi karakterét és annak vonásait pedig meg kell határozni, ki kell dolgozni. A nemzethaláltól való félelem ugyan még hosszú ideig ott élt a zsigerekben, idegekben, de a nyelvújító, nemzetépítő munkának hamarosan meglettek az első eredményei. Csaplovics János 1822-ben így írt erről: „A’ teljes hangú Magyar nyelv egész 1790-ig... úgy szólván tsak incognito tartotta fenn magát az Országban. De azólta napról napra jobban terjed és erősödik; ‘s Herder sokkal rosszabb Próféta volt mint Bredeczky, midőn azt írta: »Századok múlva talán reá sem lehetne akadni a’ Magyarok nyelvére«”.²¹

Herder inkább még a preromantika gyermeke volt. Nem sokkal később viszont már a romantika formálta az európai és a reformkori magyar nemzet-ébresztők érzelmeit, gondolkodását, történelemszemléletét, beleértve a nemzetről és annak karakteréről vallott nézeteiket is. A klasszicista mértéktartással szemben a romantika meghirdette a szabad egyéniség és a valóságtól el-elrugaszkodó képzelet, az elsöprő szenvedély és az érzelmek kultuszát. S ami még fontosabb: jellemzője lett egyrészt a saját, romlásában is dicső nemzeti múlt és hagyományok felé való fordulás, a középkori „nemzeti” tartalmak keresése és megtalálása (a klasszicizmus ókorimádatával szemben), valamint a nemzeti mitológia megteremtése.²²

Másrészt, noha valóban a romantika irányította rá erőteljesen és tartósan a figyelmet a(z) – addig megvetett, nemesi/feudális nemzetből kirekesztett,

a kihúnyt helyére,/ Gyöngye fővel, romlott, szívtelen;/ A dicső nép, mely tanult izzadni/ S izzadás közt hősi bért aratni,/ Névben él csak, többé nincs jelen.” Hét évszázad magyar versei 1972: I. 877. A nemzethaláltól való félelem Vörösmarty Mihály „Szózat”-ában (1836) is erőteljesen megjelent. „Vagy jőni fog, ha jőni kell,/ A nagyszerű halál,/ Hol a temetkezés fölött/ Egy ország vérben áll.// S a sírt, hol nemzet sűlyed el,/ Népek veszik körül,/ S az ember millióinak/ Szemében gyászköny ül.” Vörösmarty Mihály: Szózat. Hét évszázad magyar versei 1972: I. 929.

²⁰ A költő „Huszt” című verséből vett idézet helye: Hét évszázad magyar versei 1972: I. 879.

²¹ Csaplovics 1822: III. 59.

²² Ezekre vonatkozóan lásd: Kulturális Enciklopédia. Művészettörténeti korszakok – Romantika (1800/20–19. század vége) <http://enciklopedia.fazekas.hu/tarsmu/romantika.htm> (A letöltés ideje: 2021. 09. 15.) Szűcs Jenő tanulmánya szerint Közép- és Kelet-Európában „általában a romantika modellje képezte azt a vázat, amely tartós keretül szolgált azután... az egyes nacionalizmusok számára.” A nemzetet „egy többé-kevésbé mitizált nemzeti múlt tradíciójából eredezteti, mint igen ősi organikus közösséget, melynek tagjait egyedeiben determinálja... az organikus ősi múlt, a nyelv, a kultúra, a tradíciók (sőt gyakran a »faj«, a »vér«) közössége”, amelyet végeredményben „a Volkgeist tart össze, legyen annak nemzeti »alkat«, »jelleg«, »karakter« vagy bármi más a neve. Bizonyos számú, alapjában változatlan, időtlen, korhoz nem kötött tényező együttesének kontinuitásában rejlik e szemlélet szerint a nemzet lényege.” [A szerző kiemelései – K. L.] Szűcs 1974: 287–288.

majd a megújítandó nemzetbe beemelt – „romlatlan nép”-re, mint a nemzeti nyelv és saját(os)ságok őrzőjére és a népi/nemzeti kultúra letéteményesére, de a nép nyelvet és nemzetet fenntartó szerepét egyesek már korábban is felismerték. Bessenyei György 1778-ban a „Magyarság” című röpiratában a következőket írta. „Azért akkor fog a Magyar nyelv Hazánkból ki halni, mikor a Magyar paraszt Aszszonyok Deákúl, Görögül, Frantziául vagy Németül fognak tanulni, és Magyarúl meg szűnnek beszélni. Mig pedig a Magyar paraszt Aszszonyok magyarúl fognak beszélni, addig a Paraszt emberek is úgy beszélnek, és hasonlóul míg a’ jobbágyok, magyarul szólnak, addig az uraknak sem lehet a magyarságot el felejtteni.”²³ Mindenesetre a romantika korában a sokszor idealizált nép tehát a herderi néplélek/népszellem (Volkgeist) és a nemzeti sajátosságok őrzője és fő hordozója lett (természetesen a nemzetet addig egyedül megtestesítő nemesek vonásai mellett). A nép a romantika számára – Egon Friedell szerint – „titokzatosan működő”, nem észszerű kategória. A nép és az általa alkotott mítosz „nem szociális, hanem természettörténeti fogalom” volt.²⁴

Harmadrészt a romantika irányította rá igazán erőteljesen a figyelmet a rejtélyes történelemre (főként a középkorra) és a történelmi gondolkodásra. A történelmet szervesen, totalitásban fogta fel, a benne munkálkodó „szellem” fejlődési soraként. Itt tesszük hozzá, hogy már Schlözer is hangsúlyozta, hogy egy nép megismeréséhez múltjának ismeretén keresztül vezet az út.²⁵ Ez a múlt viszont – amint majd látni fogjuk –, bár a finnugor (nyelv)rokonok is voltak hívei a reformkorban, a sívár jelentől és a „halszagú rokonok”-tól az egzotikus, idilli Kelet felé vezetett, az ázsiai szteppékre és rokonokhoz: a rettegett hunokhoz és avarokhoz, a szittyákhoz/szkítákhoz, valamint más (középkori, sőt: ókori, bibliai) etnikumokhoz/népekhez.

Ezzel el is jutottunk a(z) – már ókori gyökerekkel is rendelkező – etnocentrizmushoz, az etnocentrikus csoportazonosuláshoz, ehhez a (csak a mi áttekintésünkben utolsó, mert sokkal fontosabb) – sajátos, hihetetlenül szívósan továbbélő és a modern nemzeti tudatokba, nacionalizmusokba is beépülő²⁶ – szemlélethez, tudatformához. Az etnocentrizmus tehát már az ókortól meghatározta az idegen

²³ [Bessenyei] 1778: 7.

²⁴ Friedell 1993: 26.

²⁵ Rátz 2000: 38.

²⁶ Csepeli György korántsem vonja kétségbe az etnocentrikus és a nemzeti azonosulás kapcsolatát, de kissé óvatosan fogalmaz. „A nemzetnek kétségkívül jó esélye van arra, hogy az eredeti etnocentrikus azonosulás pótszerévé váljék, hiszen ideologikus programja előszeretettel hivatkozik a vér, a születés, a közös eredet és a feltétlen összetartás parancsára.” Ugyanakkor kódváltás történik. „Az etnocentrikus azonosulás analóg kommunikációja a nemzeti azonosulásban már csupán digitális: tudatos neveléshez, tanításhoz, felkészítéshez kötött.” [A szerző kiemelései – K. L.] Csepeli 1990: 43. Győri Szabó Róbert, aki Antony D. Smith álláspontját (The Ethnic Origins of Nations, 1986) interpretálja, sokkal egyértelműbb. Meglátása szerint Smith „kimutatja a kontinuitást a premodern etnikai közösségek és a modern nemzetek között. A nemzet modern jelenség, de nem teljesen a modernizáció mesterséges szülötte, hanem etnikai gyökerei vannak.” Majd így folytatja: „a nemzetek jellemzői etnikai hagyományokból táplálkoznak”. „Az egyes etnikai közösségek a 18. század végétől váltak modern nemzetekké.” Győri Szabó 2006: 30–31.

etnikumokról/népekről/egyénekről, valamint a saját csoportról alkotott képet.²⁷ A nemzeti karakterrel valamilyen szinten foglalkozó reformkori írók sem mentesül(het)tek ennek a hatásaitól. Az etnocentrizmus, amióta létezett, leegyszerűsítő, jórészt fekete-fehér, előítéletes, általánosító és sztereotipizáló képet alkotott, és a „saját csoport” (a „mi csoport”) bűvöletében élve mondott érzelmileg elfogult, észérvekkel nem vagy alig megváltoztatható ítéletet a szűkebb/tágabb környezet, az (egykori vagy mostani) „ők csoport” egészéről vagy egyes tagjairól, s természetesen saját magáról is. Thaisz András 1820-ban, a modern nacionalizmus előestéjén, egy bécsi folyóirat magyar vonatkozású írásának ismertetése során maga is szembesült ezzel az etnocentrizmusból táplálkozó szemlélettel. A német nyelvű elemzés szerint a közönséges nacionalizmus „semmit se bécst, hanem tsupán tsak azt, a’ mi az övé, sőt a’ maga hibáit is az önszeretet által megvakitva tökéletességek gyanánt az egekig emelte...; ellemben vak vólt minden más Nemzetnek érdemei eránt, azt gyalázta, útálta és gyűlölte...”²⁸ Egy negyedszázaddal később Rónay Jácint ennek a makacs állandóságot mutató előítéletességnek egy másik fontos vonására mutatott rá. Az előítéleteket kiirtani „csak ott lehet, hol van mit helyökbe állítani; mert az ember ismereteiben, hiányt, szívében űrt nem tűr. Innét van, hogy több évi meggyőződésünkötől még akkor is nehezen állunk el, midőn ész ellenieknek tapasztaljuk azokat.”²⁹

Udvardy János egri földmérő is a megszokás fontosságára hívta fel a figyelmet, miközben 1832-ben egy egész tanulmányt szentelt az előítéleteknek. A fogalmat megpróbálta definiálni is. „Előítélni, csak annyit tesz, mint valamely dolog iránt, kedvező vagy megvető ítéletünket elébb kimondani, mint a’ dolog valódi miben létét igazán megértenők”.³⁰ Rámutatott továbbá, hogy ha a világban előítéletet látunk, az árulkodó módon mutatja, hogy „ott nem az igazság vagy a’ tárgy valósága... forog kérdésben, hanem csak annak külső kérge, és színe, – mely pedig be sokszor megcsal!”³¹ Szerinte: „A’ szokás és a’ kény [az önakarat törvényektől függetlenített érvényesítése – K. L.]! ez az az elfajúlt házaspár, mely nemzi az előítéletet”, ami a józan ész felett áll. Ez a zsarnok „mindent elkövet, csak hogy rossz úton kalandozhassunk”, miközben magát az igazság köntösébe burkolja.³² Az előítéletek táptalaja a tudatlanság, a műveletlenség. A tudatlan ember ugyanis, mint a pók a hálójának közepén, „onnan ítéli a’ körülötte lévő világot”, és mindent, ami megrögzött szokásaitól különbözik, helytelennek tart.³³ Az egri földmérő úgy látta,

²⁷ Csepeli György rövid meghatározása szerint a szociálpszichológia az `etnocentrizmus` alatt a saját csoport egyedülvalóságának és páratlan felmagasztalásának a hajlandóságát érti. Csepeli 1998: 14.

²⁸ Thaisz 1820: II. 96.

²⁹ Hunyady György (szerk.) 2001: 124.

³⁰ Udvardy 1832: V. 87.

³¹ Udvardy 1832: V. 74.

³² Udvardy 1832: V. 77., 86.

³³ Udvardy 1832: V. 85.

hogyan vannak objektív és szubjektív előítéletek. Ez utóbbiak közül nála első helyre a nemzeti előítélet került, amelyben „egy nemzet sem szűkölködik”.³⁴

Az etnocentrikus szemlélet és gondolkodás az „ők csoport”-hoz tartozókat idegeneknek, másoknak, legalábbis furcsáknak állította be. Nemcsak más származásúak voltak, hanem a szokásaik, az ételeik, a vallásuk, a kultúrájuk, a nyelvük, az öltözetük stb. is más volt. Ezek tehát – úgy mond – „nem olyanok, mint mi”. De nem is lehetnek olyanok, hiszen a „mi csoport” (amelybe beleszülettem, esetleg más alapon tartozom) értékei, szokásai karakterszálai számomra megszokottak, a legnemesebbek, még ha nem is feltétlenül a legtökéletesebbek.

A „mi csoport” és az „ők csoport” szembeállításáról, a tagadásban való önmeghatározás klasszikus esetéről van tehát szó. A reformkori magyar ember (is) a következőképpen képezte le a körülötte lévő világot. Mi nem olyanok, mi többek, különbek vagyunk, mint ti: tótok, oláhok, rácok és mások. Én magyar vagyok, illetve éppen az által vagyok magyar, hogy nem vagyok tót, oláh vagy rác. A Pesti Divatlap szerkesztője ezt nagyon egyértelműen le is írta 1845-ben. „A magyar, még a legszegényebb is, büszke, különösen arra, hogy ő nem tót, nem német, hanem magyarnak született...”.³⁵ A magyar nemzet tagjaként én is a nemzet – még gyarlóságában is – kiváló tulajdonságaival, karakterszálaival rendelkezem.

A reformkor kulturális nacionalizmusának, a formálódó nemzetnek tehát valóban erős alappillére volt/maradt az etnocentrizmus. A magyar nemzetteremtés eme első időszakában – a szociálpszichológus/szociológus szavaival élve – a nemzet kultúrnamzeti típusában „a nemzeti ideológia messzemenően utánozni igyekszik az etnocentrikus csoporttudat kommunikációs eszközeit”.³⁶ A brit (történelmi) szociológus, A. D. Smith még inkább úgy látta, hogy az etnikumból nemzetté válás eme első fázisában a laza kötődésű etnikum átalakul kulturálisan integrált etnikai közösséggé. A második szakaszban (az 1840-es évektől) történik meg a kulturálisan már integrált etnikai közösség gazdasági, társadalmi és politikai érdekeinek a megfogalmazása.³⁷ Összegzőként megállapítható tehát, hogy az etnikai szemlélettel megterhelt magyar nacionalizmus egyfelől a nemzeti közösségteremtést, a nemzeti integrációt szolgálta. Másfelől viszont, a magyar nemzetépítéssel egyidejűleg, megosztó, dezintegratív is volt, amennyiben – egyebek mellett – az országban élő nem magyar etnikumoktól/népektől, formálódó nemzetektől való elkülönülést, szembenállást erősítette. Ebből a kettős optikából ítélték meg a saját nemzet és más nemzetek karakterét és a hozzájuk való viszonyát is.

A valós helyzet azonban a fent leírtaktól sokkal bonyolultabb volt, hiszen a nemzetteremtés sodrában számos – nemzetet és nemzeti karaktert formáló, nyitott – kérdésre kellett választ találni. Milyen nemzetet építsünk a rendi-nemesi

³⁴ Udvardy 1832: V. 91.

³⁵ Idézi: Magyarföld és népei eredeti képekben... 1984: 7.

³⁶ Csepeli 1990: 43.

³⁷ A. D. Smith gondolatát Győri Szabó Róbert tolmácsolta: Győri Szabó 2006: 32.

nemzet (az ún. *natio hungarica*) évszázados talapzatára? „Francia”, politikai típusú államnemzetet/nemzetállamot, vagy „német” típusú nyelvnemzetet/kultúr-nemzetet, vagy pedig a kettő ötvözetét? Mivel a liberális magyar nemzetfelfogás csak az 1840-es évek elejére kristályosodott ki (egyébként a három komponens kombinációjaként), az előző években-évtizedekben a nemzet háromféle felfogása külön-külön is létezett (többnyire nem éteri tisztaságban). Bár a reformkori történetírók és publicisták többsége, amint említettük, a magyarok „keleti” eredete mellett érvelt, az eredet, a rokonság és a honfoglalás előtti idők számos kérdése – megfelelő források híján – a múlt homályába veszett. Ennek megfelelően bizonytalanság mutatkozott az „ősmagyarok”, sőt a honfoglalás utáni dicső elődök karakterének, karaktervonásainak a megítélésében is. Egyáltalán: mennyire tekinthetők állandónak ezek a (többnyire feltételezett) keleti és honfoglalás utáni „bélyegek”? A kérdés akkor is jogos volt, ha a témával foglalkozók jó részének az ősi állandóságról nem voltak kétségei, bár azért ott munkált a kétely is, hogy az államalapítás után az európai hatások megváltoztat(hat)ták, elkorcsosíthatták, netalántán meg is szüntették ezeket az átörökített ősi jellemvonásokat, virtusokat (erényeket) vagy ezek egy részét. De ha ez így van, milyen új vonásokkal gazdagod(hat)ott, árnyalódott az eredeti magyar karaktere?

Ezek a (tovább is szaporítható) kérdések és bizonytalanságok hatással voltak a nemzeti karakter reformkori meghatározására, definiálására is. Az egykori nézetek megismerésére és rekonstruálására vállalkozó kutató tehát nagy fába vágja a fejszáját, amikor tisztán szeretne látni. A problémák már a nemzeti karakter megnevezésével, megjelölésével kapcsolatos próbálkozásokkal kezdődnek.

A kifejezés használata körüli bizonytalanságok

A „nemzeti character” kifejezés már a kulturális reformkor kezdetén megjelent. Egyesek legalább 1790 óta – többnyire más szinonimákkal (többek között a „nemzeti bélyeg”-gel együtt) – rendszeresen használták, de ez korántsem jelentette általános elfogadását és gyors elterjedését is. Az első magyar nyelvű tudományos-népszerűsítő és irodalmi folyóirat, a „Mindenes Gyűjtemény” 1789-ben azon sajnálkozott, hogy „sokan mind nyelveknek, mind ruhájoknak változtatásával önként törlik-el Nemzeti Karaktereket”.³⁸ II. József németesítő törekvései hatására Kazinczy Ferenc „Nemzeti nyelvünk ‘s bélyegünk (character)” eltöröltetésétől tartott.³⁹ Ugyanitt és ugyanebben az évben a kifejezés a protestánsok magyar nyelvőrző szerepe kapcsán is felmerült, mondván: „Ha ők nem lettek volna, talán eddig mind nyelvünk, mind Nemzeti characterünk végképpen el-töröltetett volna.”⁴⁰

Jó negyedszázaddal később a „Tudományos Gyűjtemény” 1817. évi első számának nyitó cikkében is feltűnt a „character” kifejezés az éghajlat (égmérséklet, klíma) nemzeti műveltséget befolyásoló hatásai kapcsán. Az Y. szignójú szerző a karaktert egy hosszú felsorolás egyik, a többiből nem kiemelkedő elemeként

³⁸ Vitézi Öltözet 1789: 155.

³⁹ Kazintzy Úrnak... 1789: 169.

⁴⁰ Mindenés Gyűjtemény 1790. 03. 03. XVIII. levél 283.

említette, ily módon: az éghajlatnak és a természeti/földrajzi környezetnek „szembetűnő ereje vagyon a' Nemzetek' gondolkodására, erkölcsére, munkásságára, characterére, valamint külső formájokra, színökre, élelmökre, életek' módjára, nyelvökre és temperamentumokra nézve.”⁴¹ Az értekezés első részének egy későbbi helyén (az értekezés három részből állt, és a folyóirat első három számában jelent meg) maga a „nemzeti character” kifejezés is feltűnt az öltözettel összefüggésben. Ez azt mutatta, hogy az ismeretlen, de felkészült szerző a nemzeti karaktervonások között kiemelt fontosságot tulajdonított a (már évtizedek óta hangsúlyozott) nemzeti öltözetnek, mondván: „A' honnyi köntösnek idegen ruhával felcseréltetése... a' Nemzeti Characternek kissebbségével jár”.⁴²

1822-ben jelent meg Csaplovics János jóvoltából a kulturális reformkor kiemelkedő jelentőségű etnográfiai értekezése, amelyben – többek között – az országban élő magyar és nem magyar etnikumok/népek/nemzetek összehasonlító leírására vállalkozott.⁴³ Azt gondolhatnánk, hogy a „nemzeti karakter” kifejezést – már csak a téma jellege miatt is – rendszeresen, következetesen és letisztultan használta, de ennek éppen az ellenkezője igaz. A több folytatásból álló írás számos bizonytalanságról, kiforratlanságról tanúskodott, beleértve a „nemzeti karakter” használatát is. A kifejezés ugyanis mindössze kétszer bukkan fel futólag. Csaplovics inkább szinonim megnevezésekkel élt: népi/nemzeti „különösség”, „különbözőség”, „természet”, „tulajdonság” stb.⁴⁴

Befejezésül a kulturális reformkor végéről is álljon itt egy kiragadott példa. Edvi Illés Pál 1844-ben – néptanító könyve 3. javított kiadásában a nemzetiség komponenseivel foglalkozva – már az első helyre tette „a nemzet fő hajlandóságá”-nak nevezett nemzeti karaktert.⁴⁵

A nemzet és a nemzeti karakter etnikai/származási/faji vonatkozásai

Egy K. J. álnevű vitacikkíró 1823-ban a legtermészetesebb módon beszélt a hunok és a magyarok (középkori német írók által elítélt, gyűlöletesnek vélt) „characteré”-ről.⁴⁶ Bizonyítani igyekezett, hogy a nomád népektől, így az Európába érkező, pásztorkodó, marhatartó magyaroktól sem volt idegen a földművelés, a mezőgazdálkodás, ami szerinte a magyarnak „egészen a' véribbe van”. Ám meglátása

⁴¹ [Y] 1817: 30.

⁴² [Y] 1817: 40.

⁴³ Az etnikum/nép/nemzet hármasszerkezetet azért így használtuk, mert egyrészt közöttük érintkezések, átfedések vannak. Másrészt, s ez még fontosabb, a reformkori kutatók, beleértve Csaplovics Jánost is, többnyire nem tettek különbséget nép és nemzet között. Ezeket akár egy íráson belül is váltakozva, a legnagyobb természetességgel, összemosva használták. Maga az etnográfiai értekezés: Csaplovics 1822: III. 37-65, IV. 3-50, VI. 79-92, VII. 45-51.

⁴⁴ Csaplovics János „Ethnographiai Értekezés”-e kritikai elemzésének a közelmúltban egy három részből álló tanulmányt szenteltünk. A „nemzeti character”-re vonatkozóan különösen érdekes lehet: Kiss 2020: 157-159.

⁴⁵ Edvi 1844: 82.

⁴⁶ [K. J.] 1823: 9.

szerint ehhez gyökerestől ismerni kell a magyar nemzeti karaktert. Ugyanis: „A' Magyaroknak mindenütt és mindenben character-e van – Nyelvében, beszédében, járásában, evésében, ivásában, gyönyörködéseiben, élete-módjában, munkálkodásában, házi-szokásaiban – mind ezekben character-e van a' Magyaroknak, még pedig állandó, bészárt, és meghatározott character-e.” De ezt a – szerinte már a honfoglalás előtt is létező – karaktert csak a „magyar Geniust” (értsd. magyar lelket) a kebelében hordozó, vagyis a nemzeti karaktert érző „igaz Magyar” ismerheti meg.⁴⁷ Kétségtelen, hogy évszázadok alatt az Ázsiából Európába hozott állandó karaktervonásokat más nemzetek hatásai módosították, „de az eredeti biljeget ki nem törölhetik abból. Mindég kitör a' magyarból [ebből a „született pásztor”-ból és „mezei gazdá”-ból – K. L.] az, a' mi néki a' véribe van”.⁴⁸ A szerző tehát egyrészt elválaszthatatlan, rövidre zárt, hármas kapcsolatot tételezett fel a magyar géniusz (lélek), a nemzeti karakter és a nemzeti bélyegek között. Megítélése szerint ugyanis a nemzeti karakternek egyrészt számos „eredeti bélyeg”-e (nyelv, beszéd, evés-ivás stb.) van. Másrészt a többször hangsúlyozott „egészen a' véribe van”, valamint az „igaz Magyar” kitételek arra utaltak, hogy K. J. nemzetikarakter-meghatározásában a magyarok vérségi/etnikai, születési/származási közösségként való felfogása erőteljesen jelen volt.

A magyar nemzet és nemzeti karakter ilyenfajta vérségi/„faji” értelmezése egyébként korántsem volt új. Már a nemesi-rendi nemzetfelfogás korábbi évszázadaiban kialakult. Ányos Pál – származási, vérségi köteléket kihangsúlyozó – verse a „Kalapos király”-ról tehát 1782-ben már rég kitaposott úton haladt.

Mégsem szünsz, kegyetlen, szivünket gázolni?
Nem elég még a könyv (sic!) ? még többnek kell folyni?
Há képtelen fajzás! véred gyalázattya,
Gyilkossa népednek, nem pediglen attya.
Ez a hálaadás oly szent hivségünkért,
Házadért kiöntött számtalan vérünkért?
Megöszült atyáink miként csalatkoztak,
Hogy rajtad s anyádon egykor szánokoztak.⁴⁹ [a kiemelések tőlem – K. L.]

Néhány évvel később, 1790-ben Decsy Sámuel a „Pannóniai Féniksz”-ben is attól tartott, hogy ha a magyarok elfordulnak az öltözetüktől és a nyelvüktől, ha letérnek dicső őseik nyomdokairól, akkor már „nem foly igaz magyar vér ereinkben, és mi magunk vagyunk mostani bóldogtalanságunknak szerző okai”.⁵⁰ A 19. század legelején Bessenyei György sorai is erőteljes etnikai/faji szemléletről tanúskodtak. „Haszontalan helyheztenéd a Tzigány, Zsidó, vad oláh nemzetet magyar nemesi szabadságban, mert soha magyar vére erköltse nem lenne,

⁴⁷ [K. J.] 1823: 14.

⁴⁸ [K. J.] 1823: 16.

⁴⁹ Ányos é. n.

⁵⁰ Decsy 1790: 4.

hanem csak tégedet tsufitana el.”⁵¹ 1819-ben Magda Pál a legnagyobb gyönyörűséggel szemlélte azokat a kincseket, „mellyeket a’ természet a’ Magyar vérébe tett”.⁵² Az első – németből „magyarított” – betűrendes magyar enciklopédia (1834) „nemzet” címszavában többek között ez állt. A nemzet (országhatáron átítelve) „egy eredetű, egy nyelvű emberek összessége...”. Az eredet „és az éghajlat leginkább határozzák meg a’ test különös és tulajdon képződését; ez olyan bélyeget nyom az emberekre, mellyet az idő és a’ távolság több ivadékon keresztül nem tud letörülni”.⁵³ De Kállay Ferenc „A’ Magyar Nemzetiségről” írott 1836-os munkájára is hivatkozhatnánk (amelyben a jó nevű tudós egyébként a „nemzeti karakter” helyett a „nemzeti sajátság” kifejezést használta). Úgy látta, hogy ez a „bujdosó”, „ősi honjától meszsi szakadt nemzet”, a végenyészettől fenyegetve, számos akadály között is megőrizte „nemzeti sajátságait, ugymint a’ vértiszta leszármazást, nyelvet, és constitutiót [értsd: alkotmányt – a szerző kiemlései] – ezen bástya védfalait a’ nemzeti állandóságnak...”⁵⁴

A lengyel származású Prelick István „Árpád fiai”-hoz, az „önvérüket” esetleg megtagadókhöz intézett, a magyar beszéd mellett kiálló 1841-es lelkesítő röpirata is erős etnicitásról, a nemzet származási/faji közösségként való felfogásáról tanúskodott. Szerinte Árpádnak és társainak „vére, az esküvel szentesített kehelyből... egészen a’ ti ereitekbe szivárgott”. Ez a vér szerezte és védte meg a termékeny „anyát” (a hont), melynek emlőin nevelkedtetek. „Ti részesei vagytok amaz eredménydus eskünek; ama bátor multnak vérében vala elrejtve csírája dicső és hatalmas jelenteknek!”⁵⁵ Témánk szempontjából a „Quodlibet” (1845) névtelen szerzőjének írása azért érdemel figyelmet, mert – az előző példaktól eltérően – nyíltan bírálta a nemzet/nemzetiség vérségi/faji felfogását. A nemzet és a nemzetiség kapcsolatával foglalkozva, a nemzet/nemzetiség három korabeli értelmezését különböztette meg: származási közösség („egyfajúság”); nyelvi egységen alapuló közösség; állami-politikai egységen alapuló közösség. Egyfelől ezekből is látható, hogy a nemzetiségnek (amelynek gerincét – ezt ne feledjük – a nemzeti karakter alkotta) „a’ nyelvegység nem egyedüli attributuma”.⁵⁶ Másfelől azt is kiemelte, hogy a közös származáson alapuló nemzet(iség) „korunkban nem ápolandó”.⁵⁷ Végre-valahára eljött az idő, „midőn Magyarországbán is csak a’ n y e l v - é s p o l i t i k a i - e g y s é g ’ szempontjából készülünk keresni nemzetiséget. És csak akkor lépünk igazán a’ természet’ útjára, ha v é r ü n k e t, f a j u n k a t nem emlegethetjük többé, olly igen gyakran, mi a’ jelen korban az egymáshoz simulás’ előkészítésére,

⁵¹ Bessenyei 1801.

⁵² Magda 1819: VIII.

⁵³ Közhasznú Esmeretek Tára... 1833: VIII. 273.

⁵⁴ Kállay 1836: 7., illetve (a „bujdosó Magyar”) 27.

⁵⁵ Prelick 1841: 394.

⁵⁶ Quodlibet 1845: 14–15.

⁵⁷ Quodlibet 1845: 15.

mely némely hazafiak' által igen rosszul választott módor."⁵⁸ Ezek a gondolatok arról tanúskodtak, hogy még a reformkor vége felé is erősen tartotta magát a nemzet vérségi/faji felfogása, amelyet „némely hazafiak” még mindig „igen gyakran” hangoztattak. Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha 1847-ben Komory Dávid még mindig a legnagyobb természetességgel írt „a magyarnak őseitől öröklött, s véérébe nőtt természeté”-ről.⁵⁹

A távolabbi előzmények gazdag tárházából csupán egyetlen példát ragadunk ki, ami szintén arról tanúskodik, hogy nem kevés reformkori szerzőnél a nemzet, nemzetiség és a nemzeti karakter szorosán összefonódott az etnicitás származást, vérségi/faji köteleket hangsúlyozó felfogásával.⁶⁰ Vedres Istvánnak a magyar nemzeti lélekről írott nagy értekezésében ez így jelent meg 1822-ben. A nemzet definiálása során – a már említett „Quodlibet”-hez hasonlóan – legelső helyre a származási/faji közösség szempontját állította. „Az egy Törsökből, fajból, vagy evvel Atyafiságba eredt más nemzetből való, egy Fejedelem által, 's egy országos alkotmány szerént kormányoztatott népség, öszveségében teszi a' nemzeti Testet”.⁶¹ Ismerjük már, hogy a nemzet ilyen-fajta etnikai/származási/faji értelmezésében Szűcs Jenő semmi szokatlant nem látott. Megállapította, hogy tágabb térségünkben a romantika tartós keretéül szolgált a nacionalizmusoknak. Ebben a historizált felfogásban a nemzet nem új keletű, hanem nagyon régi közösség. A romantika a nemzetet „rendszerint többé-kevésbé mitizált nemzeti múlt tradícióiból eredezteti, mint igen ősi, organikus közösséget, melynek tagjait determinálja... az organikus ősi múlt, a nyelv, a kultúra, a tradíciók (sőt gyakran a »faj«, a »vér«) közössége”, amelyet végeredményben „a *Volkgeist* tart össze, legyen annak nemzeti »alkat«, »jelleg«, »karakter« vagy bármi más a neve. Bizonyos számú, alapjában *változatlan* [a szerző kiemelései – K. L.], időtlen, korhoz nem kötött tényező együttesének kontinuitásában rejlik e szemlélet szerint a nemzet lényege.”⁶²

⁵⁸ Quodlibet 1845: 17.

⁵⁹ Komory 1847: 234.

⁶⁰ Itt jegyezzük meg, hogy a felsorolt esetekben természetesen még nem a faj biológiai alapokon nyugvó modern rasszista felfogásáról volt szó, hiszen ez csak a 19. század második felében kezdett megjelenni és elterjedni Európában. Ám már évszázadok óta számos – vallási, etnikai/származási/vérségi és egyéb közösségen nyugvó – korai fajelmélet, előítéletes (a saját csoporttal szemben elfogult, más csoportokat viszont lenéző, megvető) korai faji szemlélet létezett. Ezek sorába illeszkedett a reformkori magyar felfogás is. A korai fajelméletekkel bővebben foglalkoztunk a Vadász Sándor 80. születésnapjára írott tanulmányunkban. Kiss 2010: 285–306.

⁶¹ Vedres 1822: 56.

⁶² Szűcs Jenő 1974: 287–288.

Hivatkozott források és szakirodalom

- Ányos Pál é. n.: Ányos Pál összes költeménye (1756–1784). <http://mek.oszk.hu/00500/00591/00591.htm#28> (A letöltés ideje: 2020. dec. 12.)
- Bartucz Lajos 1936: A magyar nemzetismeretről. *Ethnographia*, 1–2.
- [Bessenyei György] 1778: Magyarság. H. n. https://www.europeana.eu/hu/item/92004/NKCR__NKCR__66_J_000022_449C2G2_cs (A letöltés ideje: 2020. dec. 12.)
- Bessenyei György 1801: Rómának viselt dolgai. <http://mek.niif.hu/05500/05566/html/bess-roma0023.html> (A letöltés ideje: 2020. dec. 12.)
- Csaplovics János 1822: *Ethnographiai Értekezés Magyar Országról*. Tudományos Gyűjtemény.
- Csepeli György 1990: „Nemzeti tudattalan”. *Thalassa*, 1.
- Csepeli György 1998: *Előítélet és antiszemitizmus*. Budapest.
- Debreczeni Attila 2001: Nemzet és identitás a 18. század második felében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 5–6.
- Decsy Sámuel 1790: *Pannóniai Féniksz avagy hamvából fel-támadott magyar nyelv*. Bécs.
- Edvi Illés Pál 1844: *Népszerű földleírás két földképpel, történet- és törvénytán*. Pest.
- Edvi Illés Pál 1929: *Miben áll a magyar nemzetiség*. *Ethnographia*.
- Eötvös József 1836: *Levelek*. Bécs. <https://mek.oszk.hu/05400/05480/05480.htm#30> (A letöltés ideje 2020. nov. 4.)
- Friedell, Egon 1993: *Az újkori kultúra története V*. Budapest.
- Gáti István 1821: *Elmélkedés a' magyar dialectusról, lexiconról és helyes írásról*. In: *Jutalom feleletek a' magyar nyelvről, a Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire*. II. Pest.
- Gulyás Elek (szerk.) 1860: *Guzmics Izidór és Kazinczy Ferencz közti levelezés 1822-től 1831-ig*. Esztergom.
- Győri Szabó Róbert 2006: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Budapest.
- Herder, Johann Gottfried 1978: *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról (és más írások)*. Budapest.
- Hermán M. János 2004a: *Herder életműve és magyarországi hatása*. Zempléni Múzsá.
- Hermán M. János 2004b: *Herder (1744–1803). Keresztény Magyar Magvető, 1. Hét évszázad magyar versei I-III*. 1972: Budapest.
- Hunyady György (szerk.) 2001: *Nemzetkarakterológiák*. Budapest.
- Junius Junior 1795: *National Character of the English and French People*. London.
- [K. J.] 1823: *Magyar Régiségek nyomozása*. Tudományos Gyűjtemény, VII.
- Kazintzy Úrnak a' Normál Oskolák Látogatójik előtt tartott Beszéde 1789. *Mindenes Gyűjtemény*, 1789. 02. 06. XI. levél
- Kállay Ferencz 1836: *A' Magyar Nemzetiségről*. Pest.
- Kiss László 2005: *A szlovák nemzeti tudat születése*. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXII. Sectio Historiae*. Eger.

- Kiss László 2010: Korai fajelméletek – Kontinuitás vagy diszkontinuitás? In: Eszmék, forradalmak, háborúk. (Vadász Sándor 80 éves) 2010. Budapest.
- Kiss László 2020: Csaplovics János 1822-es „Ethnographai Értekezés”-e mai szemmel II. Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae. Tom. XLVII.
- Komory Dávid 1847: Magyar hitregetani eszmék. Honderű, 12.
- Közhasznú Esmeretek Tára a' Conversation Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva 1833. VIII. Pest.
- Kulturális Enciklopédia (Fazekas Gimnázium). Művészettörténeti korszakok. In: A XIX. század első fele – a romantika. <http://enciklopedia.fazekas.hu/tarsmuvt/romantika.htm> (A letöltés ideje: 2020. dec. 12.)
- Magda Pál 1819: Magyar Országának és a' határőrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geográfiai leírása. Pest.
- Magyarföld és népei eredeti képekben. Föld- és népismeret, statisztikai és történeti folyó-irat 1984: Budapest. (Az 1846. évi kiadás reprintje)
- Mindenes Gyűjtemény, 1790. 03. 03. XII. levél.
- Múlt, Jelen és jövő 1832. Nemzeti Társalkodó, 1832. január 28. 4.
- [Osvald Zsigmond] 1792: Az igaz hazafi... Pest.
- Prelick István 1841: Pillantás Magyarország állapotjára a nemzeti nyelv szempontjából. Századunk, 1841. június 28.
- Quodlibet 1845: Lipcse.
- Rátz Kálmán 2000: A pánszlávizmus története. Budapest. (Az 1941-es kiadás reprintje)
- Szekfű Gyula (szerk.) 1926: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848. Bevezetés. Budapest.
- Rónay Jácint 1837: Millyen a' magyar? Hazánk. Kereskedelmi és szépirodalmi lap, 1837. jan. 9.
- Rónay Jácint 2001: Jellemisme vagy az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, nő, férfi és életkorok jellemzése lélektani szempontból. In: Nemzetkarakterológiák. Szerk. Hunyady György. Budapest.
- Szűcs Jenő 1974: A magyar szellem-történet nemzet-konceptiójának tipológiájához. In: Nemzet és történelem. Tanulmányok. Budapest.
- Ujváry Zoltán 2000: Kis folklórtörténet I. Debrecen.
- Thaisz András 1820: Némelly Itéletek a' Magyar Országi folyó Irásokról, mellyek a' Bétsben kijövvő: Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode nevű folyó Írásnak 1819-ik esztendei 128-ik Számában foglaltatnak. Tudományos Gyűjtemény.
- Udvardy János 1832: Egy két szó az Előítéletekről. Tudományos Gyűjtemény.
- Vedres István 1822: A' Magyar Nemzeti Lélekről egy két szó. Tudományos Gyűjtemény.
- Vitézi Öltözet 1789: Mindenes Gyűjtemény, 2. negyed.
- [Y] 1817: A' Nemzeti Culturáról közönségesen, 's a' Magyar Nemzet Culturájáról különösen. Tudományos Gyűjtemény, I.